KAPOSI ZOLTÁN*

A BIEDERMANN FAMÍLIA URADALMAI A DÉL-DUNÁNTÚLON (1849–1914)

Kulcsszavak: *uradalom; mezőgazdaság; termelés; fejlődés; átalakulás*

BEVEZETÉS

A Dél-Dunántúl területe soha nem tartozott Magyarország fejlettebb térségei közé. A 18–19. században a Baranya, Somogy, Tolna megyét, illetve Zala délkeleti részét felölelő régió alapvetően agráradottságú volt; mind a foglalkozási szerkezetében, mind a gazdasági kibocsátásában a mezőgazdaság dominált. A térség a nagybirtokok hazája volt a 19. században. A Festeticsek, a Széchényiek, az Esterházyak, a Hunyadyak stb. a 18. században hatalmas nagybirtokokhoz jutottak, s bár kétségtelen, hogy az idők során a nagybirtokosok földjei fogytak, de még így is meghatározóak maradtak az első világháborúig tartó időkben. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy mögöttük a *bene possessionati* rétegnek vármegyénként öt-tíz famíliája is sokszor több tízezer holdas birtokkal rendelkezett, s akkor még nem is beszéltünk a hatalmas kiterjedésű egyházi nagybirtokokról, amelyek a megyék területének 15–20%-át is elfoglalták.¹

A 19. század számos agrárkonjunktúrája, az ausztriai piacok megnyílása és erősödése, az állami felvásárlás rendszere, a hazai urbanizáció stb. nagy hatást gyakorolt a térség mezőgazdaságára. A piaci kereslet kielégítése elsődlegesen a nagy- és közép-birtokosok lehetősége volt, nem véletlen, hogy a 19. század során a nagyobb uradalmi központok gyorsan fejlődtek.² Nagy előrelépés volt a vasúti forgalmazás lehetősége: 1861-ben és 1865-ben kiépült a Nagykanizsát Budával és Béccsel összekötő két vonal, majd az 1870–80-as években már egyre több vasút átadása jelezte a térség bekap-

* KAPOSI Zoltán (1960), az MTA doktora, a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar professzora, kaposi.zoltan@ktk.pte.hu.

- 1 Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL SML) IV. 1. h. Ó. 282–283. 1806. évi birtokösszeírás; IV. 1. h. 60. csomó, 1848. évi birtokösszeírás adatai.
- 2 Az uradalmak fejlődésére lásd KAPOSI Zoltán: *A magyarországi uradalmi rendszer változásai a XVIII–XX. században*. Agrártörténeti Szemle XLIII(2001). 1–2. sz. 239–260.

csolódását a nagykereskedelembé.³ A dél-dunántúli megyék városiasodása ugyanakkor meglehetősen alacsony szintű maradt. A törvényhatósági jogú Pécs mellett csak mezővárosokkal, illetve 1886 után négy rendezett tanácsú várossal találkozhatunk. Jelentősebb innovatív ipar csak Pécsen alakult ki.⁴ A 19. század első felében a földbirtoklás is sokat változott. A főrangúak közül sokan eladósodtak, földjeik egy részét elvesztették, amelyek sokszor olyan társadalmi rétegekből származókhoz kerültek, akiknek addig nem sok közük volt a földhöz.

A BIEDERMANNOK MEGJELENÉSE A DÉL-DUNÁNTÚLON

A fenti sorba illeszkedett a bécsi bankár és nagykereskedő Biedermann család dél-dunántúli birtokszerzése is. A család felemelkedését Biedermann Mihály Lázár (1769–1843) alapozta meg. Biedermann Pozsonyban született, majd Bécsbe került, ahol vésnöknek tanult, pecsétüzletet alapított, majd minőségi vésnöki munkái révén engedélyt kapott a városban való letelepedésre. A vésnökből ékszerkereskedő lett, s egyre több kereskedelmi és pénzügyi tevékenységet végzett. Bekapcsolódott a francia háborúk idején a gyapjúkereskedelembé, később a gabonaforgalmazásba. Foglalkoztatta a gyapjúnemesítés gondolata is: a morvaországi Teltschben 600 főt foglalkoztató gyapjúosztályozó intézetet alapított.⁵ Jelentős előrelépést hozott számára, amikor már az államot és az állami vezetés meghatározó személyiségeit is hitelezte; ezenkívül egyre több magyarországi nagybirtokosnak adott kölcsönt, avagy szervezte az uradalmi termékeik felvásárlását. 1820-ban a pár évvel korábban meghalt apja jogának átörökítéseért folyamodott a pesti tanácshoz (apja 1804-ben kapott toleranciát a várostól), előadva, hogy a honi ipar fejlődését elősegítve kíván Pesten váltóüzletet alapítani. 1820-ban a Helytartótanács engedélyezte a váltóüzlet megnyitását, amely nagykereskedelemmel is bővült.⁶ Biedermann életútjának sikerét mutatja, hogy tizenegy gyermekére mintegy 16 millió forintot hagyott; gyermekei Ausztriában, Németországban, Franciaországban telepedtek le, s a legmagasabb arisztokrata körökkel kerültek kapcsolatba.⁷ Biedermann sokat tett a bécsi zsidóságért, vallásiskolát alapított, templomot, kórházat, árvaházat finanszírozott, 1812-ben szegény gyermekeknek tett alapítványt, amelyből tanulásra ösztöndíjat kaphattak, stb.⁸ Bécsi háza mel-

3 Lásd ERDŐSI Ferenc: *Somogy megye közlekedési hálózatainak kialakulása a XIX–XX. században. 4. rész = Somogy megye múltjából*. Szerk. KANYAR József. Kaposvár, 1983 (Levéltári Évkönyv 13). 215–251.

4 Lásd KAPOSI Zoltán: *Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000*. P-BKIK, Pécs, 2006. 58–99.

5 Allgemeine Theater-Zeitung (Wien) 1843. 205. sz. 808.

6 BÁCSKAI Vera: *A vállalkozók előfutárai*. Magvető, Bp., 1989. 80–81.

7 KEMPELEN Béla: *Magyar zsidó családok*. I. Bp., 1999. 49–51.

8 Allgemeine Theater-Zeitung (Wien) 1843. 205. sz. 808.

lett Baden bei Wienben rendezte be a rezidenciáját, több gyermeke is ott született, s később más leszármazottai közül is sokat találunk Badenben.

Biedermann az 1840-es években hatalmas kölcsönöket folyósított a jelentős déldunántúli birtokokkal rendelkező gróf Batthyány Gusztávnak (1803–1883). Batthyány gróf élete nagy részét külföldön töltötte: gyermekként apjával Bécsben és Milánóban, majd később felnőttként Angliában élt. Gusztáv gróf hazai birtokai nagy részét elzálogosította, ennek során csaknem 2 millió forint adósságot halmozott fel, amely kiegyenlítésére nem volt más módja, mint nagy kiterjedésű földbirtokaiból néhányat értékesíteni. Tehette, hiszen tudott volt, hogy ő fogja majd örökölni Batthyány Fülöpöt a hercegi címet, s vele a négy uradalomból álló hitbizományt. Az adósságokban vergődő Batthyány gróf 1849-ben 1,88 millió forintért eladta Biedermann Mihály Lázár fiainak a Baranya és Somogy megyében fekvő üszögi uradalmat.⁹ A vételár megegyezett az adósság és kamatainak összegével. A Biedermann fivérek közül a Batthyány-birtokok Simonhoz (1806–1864) és Gusztávhoz (1819–1880) kerültek.¹⁰ 1850 elején megtörtént a birtokok átadása.¹¹

Miből állt az üszögi uradalom? Üszög a 19. században Pécs melletti pusztta volt, közepén, a domb tetején a 18. században épült, barokk Batthyány-kastéllyal.¹² Innen irányították az igen nagy kiterjedésű uradalmat. Maga az üszögi uradalom valójában két nagy uradalmat rejtett: az üszögöt és a mozgóit. Az üszögihez három nagyobb birtokkerület tartozott, összesen 20 falu határát érintve.¹³ Az egyik az Üszögtől délkeletre, délre lévő falvakat jelentette: Üszög, Kiskozár, Egerág, Pécsudvard, Szemely és Hásságy települések egymással határos földek voltak. A másik kerület a Villányi-hegység fölött nyugat-keleti irányban helyezkedett el. Szintén egymásba érő településekről beszélhetünk: Vaskapu-pusztta (ahonnan az ispán irányította a kerületet), Turony, Monyorósd, Alsóegerszeg és Bodony tartozott ide. A harmadik kerület az előbbtől északra, szintén egy nyugat-keleti vonulatot jelentett: Gerde, Vásárosszentgál, Magyarszentiván, Rugásd, Ranódfa, Katádfa, Dencsháza és Okorág tartozott hozzá,

9 TILCSIK György: *Egy parciális obligáció tanulmányai – Batthyány Gusztáv kölcsönügylete 1842-ben = Előadások Vas megye történetéről*. III. Szerk. TILCSIK György. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2000 (Vas Megyei Levéltári Füzetek 9). 88–89.

10 KEMPELEN: *i. m.* 51.

11 MNL Baranya Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL BML) IV. 152. b. Baranya Megyei Cs. Kir. Megyehatóság iratai. Megyefőnöki általános és elnöki iratok. 582/1850.

12 A pusztát a 20. század eleji közigazgatási átszervezések eredményeképpen a mellette lévő Kiskozárhoz kapcsolták, majd 1953-ban a falunak azt a részét, ahol Üszög helyezkedett el, a szőlőheggyel együtt beolvasztották Pécsbe.

13 BORSY Judit: *Baranyai uradalmak a XVIII–XX. században*. Honismeret XXXIII(2005). 3. sz. 89–95.

s ezekhez jött még az 1859-ben megvásárolt Tésény. A szűkebben vett üszögi uradalom 1848 előtt mintegy 33 000 holdat tett ki.¹⁴

E földek nyugaton szorosan kapcsolódtak a délkelet-somogyi mozgói uradalomhoz, gyakorlatilag több helyen összeértek a települések. A mozgói uradalom egy 1840. évi birtokösszeírás szerint 31 000 holdas nagybirtok volt.¹⁵ Az uradalom öt kisebb részre tagolódott: az északi falvakat tömörítő mozgói kerület tisztartója felelt az egész uradalom működéséért, emellett külön ispánjai voltak a szentmiklósi, az almamelléki, a diósi és a hoboli gazdaságnak.¹⁶ A Biedermann-kézbe került mozgói és az üszögi birtoktestek együtt 1848 előtt kb. 64 000 holdat tettek ki. Az 1850-es évekbeli erdő- és legelőelválasztások után ebből kb. 33 000 hold maradt.¹⁷ Azt azonban látnunk kell, hogy az 1848 előtti két, de főleg az üszögi uradalomhoz sokszor igen kis területű falvak tartoztak, ami több esetben azzal is együtt járt, hogy alig maradt valami föld majorság létrehozására.

A két testvér az első évtizedekben még nem osztotta meg egymás között a földeket, arra csak jóval később került sor. Ennek során Biedermann Gusztáv lett az üszögi rész, a mozgói ugyanakkor Simonhoz került, de úgy, hogy abban Gusztávnak is volt még tulajdonrésze. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy az üszögi rész az erdő- és legelőelválasztások után aránytalanul kisebbé vált. Az 1860-as évek közepén felvett kataszteri térképek szöveges részei világosan jelzik a mozgói földeken Gusztáv és Simon közös földtulajdonát. Az teljesen biztos, hogy az első három évtizedben közös volt az uradalmak irányítása, hiszen a ránk maradt üszögi és mozgói gazdasági kimutatások, összesítő táblázatok, elszámolások ugyanolyanok voltak, s általában ugyanabban az időben készültek, ami egyértelművé teszi a központi vezetés létét. Ebben változások majd csak Gusztáv 1880. évi halála után következtek be, amikor megindultak az örökösök részéről az önállósodási törekvések.

Nézzük meg, milyen változások mentek végbe az uradalom birtoklási rendszerében. Kezdjük az idősebb fivérrel, Simonnal, s leszármazottaival. Kétségtelenül Simon volt a híresebb kettejük közül. Ő volt az, aki apjuk halála után Bécsben megalapította a Biedermann M. L. & Co. bankházat, amely egészen 1926-ig működött. Karrierje fontos állomása volt, hogy az 1850-es években az Osztrák Nemzeti Bank igazgatójává nevezték ki. Simon, aki apja pesti üzletét továbbvitte, 1847-ben (kikeresztelve) pesti polgárjogot is nyert.¹⁸ Magyarországi földbirtokait nem nagyon

14 Kormánylap 1856. II. rész, II. köt. 347–357. adatai alapján. A tanulmányban minden területi adatot kat. holdban adunk meg.

15 MNL SML IV. 1. h. Ö. 273. (1840. év)

16 Az ispánságokhoz lásd GIRÓKÚTI P. Ferenc: *Országos Nagy Képes-Naptár az 1861. évre.* 478.

17 Az uradalmi felmérésre közzétett hirdetés: Pécsi Figyelő 1881. júl. 30. 25.

18 BÁCSEKAI: *i. m.* 81.

látogatta, a neki jutott Mozsgón nem is volt megfelelő építmény itteni tartózkodáshoz, inkább csak vadászatok alkalmával bukkant föl. Viszonylag fiatalon, 1864-ban meghalt, gyermekei akkor még kiskorúak voltak.

Simon birtokait négy fia közül kettő, Ottó (1852–1905) és Rudolf Károly Félix (1854–1938) örökölte.¹⁹ (Utóbbi a későbbiekben Rezsőként élte életét.) A családtagok szaporodása természetszerűleg felvetette a birtokok megosztását: 1893-ban sor került a divisióra.²⁰ Biedermann Ottóé maradt a mintegy 5000 holdas Mozsgó és Endrőcz, Rezsőé lett ugyanakkor a Mozsgó melletti Almamellék, valamint tőle délre Dencsháza nagy része, Okorág és Hobol. Mutatja a megtelepedést, hogy Biedermann Ottó az 1890-es évek elején Lechner Ödön tervei szerint Mozsgón reprezentatív kastélyt épített.²¹ Ugyanakkor a birtokok szétválasztása Rezső számára is szükségessé tette egy kastély létrehozását, amely Szentegát-pusztán (Dencsháza közigazgatási területén belül) épült föl, s amely mellett egy gyönyörű kápolnát is létrehozta.²²

A két örökösnek fényes házasság jutott. Ottó felesége a szlavóniai nagybirtokos családból származó algyesti Tüköry Margit lett, aki apja halála után 6200 holdas uradalmat örökölt.²³ A házasság alatt négy gyermekük született, előbb két lány, majd két fiú. A Simon ágáról származó fivérek közül Rezső lett a híresebb. 1889-ben házasodott, felesége a hatalmas vagyonnal rendelkező berlini bankárcsaládból származó Bleichröder Elsa lett. Apja, Gerson Bleichröder volt „Bismarck bankárja”, aki egyben a Német Császárság egyik legbefolyásosabb személyévé is vált; Bleichröder finanszírozta Poroszország 1870–71-es háborúját, majd segítette trónra I. Vilmost.²⁴

A MINŐSÉGI GAZDÁLKODÁS ÚTJÁN: BIEDERMANN REZSŐ BIRTOKFEJLESZTÉSI TÖREKVÉSEI

A Biedermann névhez minőségi gazdálkodás illet: Biedermann Rezső híres gazdaságot hozott létre birtokán. Ennek persze volt alapja is, hiszen elvégezte a magyaróvári gazdasági akadémiát, bejárta Európát, s tanulmányozta a nyugati agrárgazdaság működését. A szentegáti uradalom az 1890-es évek közepén 13 218 holdat tett ki, de

19 KEMPELEN: *i. m.* 49–56.

20 Pécsi Napló 1893. júl. 13. 3.

21 SISA József: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon a historizmus korában*. Bp., 2004. (MTA Doktori értekezés). 269–270.

22 A reneszánsz stílusú, 140 000 koronáért felépített kápolnához: Pécsi Közlöny 1897. nov. 8. 2–3.

23 UJVÁRY Imre: *Mezőgazdaság, állattenyésztés, szőlőművelés, erdészet = Magyarország vármegyéi és városai*. 14. Somogy. Szerk. CSÁNKI Dezső. Bp., 1914. 336.

24 KAPOSI Zoltán: *Uradalmak, földbirtokosok és birtokforgalom a Dél-Dunántúlon a 19. században*. MMGM, Bp., 2019 (a továbbiakban KAPOSI: *Uradalmak*). 134.

a birtok mérete a későbbiekben még nőtt is, mivel Rezső 1903-ban visszavásárolta a korábban nagybátyja örökségéből a Berger családhoz került Gusztávműve pusztát; mellette megszerezte nagynénjétől Ranódfát és Hernádfát is, s egyéb kisebb birtokokra is szert tett.²⁵ A bővítések eredményeképpen a szentegáti uradalom kiterjedése a háború előtt már meghaladta a 17 000 holdat.

A tulajdonos alaposan átalakította az uradalom rendszerét. Szabályoztatta a patakokat, mocsarakat csapolt le, a réteket alagsöveztetette. A birtokon jelentős erdőirtásokat végeztek, főleg az ártéri erdőket szüntették meg. A kiterjedt gazdasági üzem a tiszti személyzetén kívül 278 cselédet foglalkoztatott. Mutatja a belterjes gazdálkodást, hogy 295 gazdasági épülettel rendelkeztek. Szántóföldi termelvényei között a gabonától az ipari- és takarmánynövény-termelésig szinte minden szerepel, még cukorrépát is termeltek. Az ipari növények termelése persze növekvő munkaalkalmat is jelentett: 1896-ban például az uradalmi cukorrépa-termeléshez május 1-től október 31-ig 150 munkást akartak felvenni. Gőzgépeket használtak, s a kárászi majorságban villanyvilágítást építettek ki. 1893-ban olyan angliai gőzekét szereztek be, amelyet addig Magyarországon még egyáltalán nem forgalmaztak.²⁶

Az állatállomány kitűnő fajokból állt össze: az 1890-es évek közepén 180 ló, 330 jármos ökör, 120 hízó ökör, 10 bivaly, 130 szimentáli és bonyhádi tehén, 110 svájci növendék marha és 5 tenyészbika szolgálta a jövedelemtermelést. A juhászat terén is mintaértékű volt a gazdálkodás: 1200 Hampshire angol húsjuhot, valamint 2000 darab merinó birkát tartottak. (Biedermann juhászatáról külön szakcikket is írtak.)²⁷ A sertésállomány 1200 darabos fehér mangalicából állt.²⁸ 1902-ben a szentegáti uradalomhoz tartozó kárászi pusztán, az Almás-patak mentén fekvő Millér nevű posványon 7 holdnyi területen halastavat alakított ki.²⁹ (A mocsarak helyén lévő halastavak kialakítása ebben a korban közegészségügyi és egyben gazdasági kérdés is volt.) A birtokos tíz évig próbálkozott a halgazdálkodással, de aztán feladta: kiderült ugyanis, hogy ez a víz nem alkalmas halastavak üzemeltetésére, így az üzemágot megszüntették.³⁰

Biedermann rendszeresen részt vett különböző termékkiállításokon, ahol számos alkalommal díjat nyert. A fenti századvégi adatokat össze tudjuk vetni azokkal a statisztikai kimutatásokkal, amelyek az 1907. évi Pécsi Országos Ipari Kiállítás alkalmával készültek a szentegáti uradalomról. A báró külön pavilont építtetett, ahol térké-

25 Lásd például Pécsi Napló 1903. dec. 12. 3.

26 Ez a Charles Burrell & Sons Patent „Universal” típusú gőzekéje volt. Lásd Köztelek 1893. dec. 16.

27 Köztelek 1907. nov. 9. 2239.

28 VÁRADY Ferenc: *Baranya múltja és jelenje*. Pécs, 1896. 535–536.

29 Pécsi Napló 1902. júl. 13. 7.

30 Uo. 1912. jan. 19. 4.

pekkel, grafikonokkal mutatták be az uradalom gazdálkodását.³¹ A kiállítási adatok szerint az uradalom szántóföldi termelése 9551 holdra terjedt ki. A szántókon 3996 holdon kalászos növényt, 1985 holdon kapásnövényeket, 3571 holdon takarmánynövényeket termeltek. Az uradalom trágyázott területe 1767 holdat tett ki. A kalászosok termelési eredménye nagyjából a belterjesen működő országos átlagnak felelt meg, a holdankénti termés az országos átlagnál magasabb volt. Az uradalom ígásállománya 774, haszonállat-állománya 2607 darabból állt. Különösen szép eredményeket értek el a tejtermelés terén: 1898–1906 között az egy tehénre jutó tejhozam mintegy 40%-kal emelkedett.³²

A piaczgazdasági körülmények között nagyon fontossá vált az áruszállítás megoldása. Mivel nagy kiterjedésű uradalomról van szó, ezért a költséghatékony módszerek között a vasúti szállítás ebben az időben elsőbbséget élvezett. A szentegáti uradalom környéki vasúti fővonalak már kiépültek, de a fővonalakat összekötő helyiérdekű, avagy az agrárüzemekben belüli kisvasutak még vártak magukra. Az ebben az időben fejlődésnek indult Szigetvár fontos pont volt, hiszen a Somogy és Baranya megye határán fekvő településről mind Pécs, mind a tenger felé lehetett árut szállítani, de egyre fontosabbá vált a megyeszékhely Kaposvár felé való összeköttetés is.³³ A Zselicben és Szigetvár környékén hatalmas nagybirtokok terültek el, ezért a helyi vasútfejlesztésekben a környék földtulajdonosai élénken részt vettek. Az engedélyek megszerzése után 1896-ban a „*Szigetvár – Kaposvári Helyiérdekű Vasút Rt*” közgyűlésén az igazgatóság két alelnöke közül az egyik lovag Biedermann Rezső, míg a tagja Biedermann Ottó lett. A szükséges tőke biztosításában Somogy megye, a nagybirtokosok (Biedermann Rezső 150 000 forinttal, Biedermann Ottó 80 000 forinttal) és az állam is részt vállalt; amúgy a Biedermann-fivérek voltak a legnagyobb befektetők.³⁴ Az 58 km pálya megépítése 1900-ban, nyolc hónap alatt lezajlott. A piaci viszonyok között élő Biedermann Rezső felismerve a lehetőséget, egy évvel az átadás után, 1901-ben kiépítette Almamelléktől Szentmárton-pusztán át Terecsenyig azt az erdei kisvasutat, amely a további faszállításokhoz elengedhetetlen volt. Az ekkor még lóvontatású, keskeny nyomtávú vasúton szállították Almamellékre a tölgy- és bükkfát, ugyanakkor a tulajdonos elkezdte a Terecseny (Sasrét) melletti Lukafán egy szeszgyár és egy marhahizlalda kialakítását.³⁵

Nemcsak Somogyban, hanem Baranyában is hozzájárultak a Biedermannok a vasútépítéshez. Láthattuk, hogy földjeik nagy része a két megye határán, illetve a

31 Pécsi Közlöny 1907. máj. 26. 3.

32 Az adatokhoz elemző bemutatás is társult: Köztelek 1907. aug. 28. 1720.

33 Szigetvár 1900-ban 5601 fős település volt. Lásd *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása*. Első rész. *A népesség általános leírása községenként*. KSH, Bp., 1902. 1. 118.

34 ERDŐSI: i. m. 224.

35 Uo. 225.

Szigetvártól Szentlőrincig tartó sávban helyezkedtek el. A szentegáti uradalom nagyrésze erre a baranyai területre esett. A térség nagyobb birtokosai (Schaumburg-Lippe, Draskovich stb.) szorgalmazták leginkább a Pécs–Barcs fővonalból Szentlőrincnél kiágazó, s a szlavóniai területek felé haladó vasút megépítését. A vonal a baranyai területeket összekötötte a nyersanyagtermelő (fa, sertés, marha stb.) szlavóniai vidékekkel. A vasútvonal Szentlőrinc–Sellye–Nasic között épült meg, amely több, horvát oldalon lévő vonalhoz is kapcsolódott. Létrehozására 1894-ben részvénytársaság alakult, melynek alaptőkéje 4,9 millió forintot tett ki. A Biedermannok közül az ekkor még Mozsgón élő Rezső 50 000, míg az Üszögön élő Biedermann Erzsébet (Gusztáv özvegye) 20 000 forinttal támogatta a vasút létrehozását.³⁶ A 460 m hosszú Dráva-híd megépítése után 1895 végén adták át a forgalomnak a 93 km vasutat. A vonal baranyai része Szentlőrincet elhagyva mintegy 20 km vonalon érintette a Biedermann-birtokokat. Biedermann Rezső ezt a vasutat is jól ki tudta használni. A szentegáti uradalmi árutermelés növekedésével egyszerűbb szállításra volt szükség: 1906-ban a vasútvonal melletti birtokait az említett helyi érdekű vasúthoz kapcsolta egy 12 km iparvágánnyal, amely Okorág–Kárászpuszta állomáson csatlakozott a vasúthoz. Ez egy keskeny nyomtávú, gőzüzemű iparvasút volt, 0,6 m széles nyomtávval készült.³⁷

Báró Biedermann Rezső tevékenységével mélyen beírta nevét a szigetvári térség történetébe. Megszámlálhatatlan adományával, kezdeményezésével segítette a térség életét, működését. Szigetváron megalapította a polgári fiúiskolát, felesége pedig a polgári leányiskolát.³⁸ Támogatta a kórház felépítését. A kárászi pusztán 1889-ben a törvényi előírásoknak megfelelő népiskolát állított fel.³⁹ Két évvel később, 1891-ben ugyanott felesége, Bleichróder Elsa egy kisdédóvót alapított cselédjei gyermekei számára.⁴⁰ 1905-ben az Almamellékhez tartozó sasréti pusztáján épített cselédjei gyermekeinek iskolát.⁴¹ Az ő támogatásával írhatta meg Németh Béla 1903-ban Szigetvár történeti monográfiáját.⁴² Felépítette a ma is meglévő szentmárton-pusztai és a terecsenyi vadászkastélyt. Alapítója volt a Pécsi Tejcsarnok vállalatnak, ahova a kárászi és a ranódfai gazdaságából is szállított tejet.⁴³ Tagja volt Baranya vármegye törvényhatósági bizottságának. 1891-ben a Bécsben rendezett mezőgazdasági kiállítás

36 Uő: *Baranya megye XIX. század végi helyiérdekű vasútjai = Baranyai helytörténetírás 1989.* Szerk. SZITA László. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1989 (A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve). 364.

37 Vasúti és Közlekedési Közlöny 1906. jan. 6. 26.

38 Lásd NÉMETH Béla: *Szigetvár története.* Pécs, 1903. részletes leírását.

39 Fővárosi Lapok 1889. okt. 17. 2114.

40 Pécsi Figyelő 1891. okt. 3. 3.

41 Pécsi Napló 1905. ápr. 15. 3.

42 Lásd NÉMETH: *i. m.* alkotását.

43 A vállalat négyoldalas leírására lásd Pécsi Figyelő 1897. szept. 29. Négyoldalas melléklet.

alkalmából a Ferenc József-rend lovagkeresztjét nyerte el.⁴⁴ 1902-ben bárói címet szerzett, megkapta a Szent Gergely-rend commandeur-keresztjét is. Szentegáti kastélyában még Ferenc József is megfordult. Nagy támogatója volt az egyházaknak. Felesége hosszú időn át a Pécsi Jótékony Nőegylet elnöke volt, aki sokat áldozott vagyonából karitatív célokra, így például 1905-ben 40 000 koronával támogatta Pécssett az egyesület új, Mária utca 18. szám alatti székházának felépítését.⁴⁵

Biedermann Rezső érdekes alakja volt a korabeli főrangú világnak. Egy korabeli megjegyzés szerint „nagy házat vitt”, vagyis szentegáti kastélyában sokan megfordultak. Az évente többször sorra kerülő vadászatok (fácán, nyúl stb.) különböző rangú személyek gyülekezete volt. Biedermann esetében szó sincs olyan elkülönülésről, mint amit ebben a korban például Festetics Taszilo vagy Hohenlohe Keresztély tanúsított.⁴⁶ A szentegáti vendégsergekben az átlagos középbirtokosoktól a jó gazdákig, a jeles politikusoktól a vezető baranyai és somogyi emberekig sokan megfordultak. Inkább amolyan értelmiségi jellege volt ezeknek az összejöveteleknek. Biedermann Rezsőnek, mint számos magyar főúrnak, Abbáziában jókora villája volt, ahol élénk társasági életet éltek, talán azzal a különbséggel, hogy ott már sok osztrák vagy német vezető is megfordult.⁴⁷ A bárónak egész kis flottillája volt az Adrián. Biedermann Rezső alapítója volt a császári és királyi jachtrajnak, a Yachtgeschwadernek. Legnagyobb hajója 1888-ban épült, a Red Eagle 203 tonnás volt, és 46 méter hosszú, s négyfős legénységgel működött.⁴⁸

BIEDERMANN OTTÓ MOZSGÓI URADALMI FEJLESZTÉSEI

Hasonlóan ismert volt bátyja, lovag turonyi Biedermann Ottó. Az 1893. évi birtokmegosztás után családjával Mozsgón rendezkedett be, ahol gyönyörű kastélyt, kastélyparkot, dísztavat, kápolnát épített. Mintegy 6000 holdas birtokát magas szinten kezelte. Tudjuk, hogy a már említett Rezső-féle beruházásokban sokszor Ottó is ott volt, így például a szigetvári fejlesztésekből is kivette a részét; nagy összeggel támogatta a Kaposvár–Szigetvár-vasútvonalat, külön pénzt fordítva arra, hogy Mozsgó mellett állomás is épüljön. A mozsgói uradalom szintén beszállítója volt a Pécsi Tej-

44 Országgyűlési Almanach 1896–1901. Szerk. STURM Albert. Bp., 209–210; Pécsi Napló 1938. okt. 1. 5.

45 *Pécs Lexikon*. I. Szerk. ROMVÁRY Ferenc. Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., Pécs, 2010. 107.

46 KAPOS: *Urakalmak*. 126.

47 Lásd Pécsi Napló 1903. ápr. 8. 3.

48 Zelnik József: *Tengerkönyv*. Ökotáj, Bp., 2006. 124. (<http://www.kia.hu/konyvtar/dkiadv/tengerko/tenger09.htm> – Utolsó megtekintés: 2020. 04. 01.)

csarnok vállalatnak.⁴⁹ Agrárgazdasági fejlesztései közül kiemelkedik, hogy Biedermann egy értéktelen mozsói legelőn 30 holdas komlótelepet létesített, amely később a hazai komlótermelés mintáértékű gazdaságává vált.⁵⁰ A szinte az egész országot sújtó filoxerajárvány idején felkarolta a szőlőtermelést: birtokán amerikai szőlőveszszőtelepet létesített, s maga is két olyan nagyobb szőlőt hozott létre, amelyekhez amerikai alanyokra nemesített vesszőket használtak föl. Gőzekével történő mélyszántási kísérletei igen eredményesek voltak. Sokat foglalkozott cukorrépa termelésével, különböző cukorrépaajtakkal kísérletezett. De foglalkozott állattenyésztéssel is, 100 szimentáli tehénből álló telepe jó hírnévnek örvendett. Intenzív takarmánynövény-termelést végzett: bíborherevetései, takarmánykeverékei közismerten jó minőségűek voltak. Lótenyésztéséről csak annyit, hogy a honvédlóvasságnak nevelt lovakat, s évi 20 csikót adott át a hadseregnek. Híres volt juhászata: Rezső báró híres nyájait is ő létesítette, s adta át. Érdekes módon felesége is foglalkozott állattenyésztéssel, híres volt baromfitenyészte. Biedermann Ottó szép sikereket ért el az 1890. évi bécsi, valamint az 1896. évi millenniumi kiállításon, utóbbin állami aranyérmet kapott. Támogatta az egyesületi életet is, és sokat tett a nagyon gyorsan fejlődő, hatalmas kereskedelmi központtá váló Barcsan a sertésszállások megvalósításáért.⁵¹ 1905-ben, amikor az eszéki cukorgyár részvénytársaság megtartotta alakuló közgyűlését, Biedermann Ottót beválasztották az igazgatóságába.⁵² Biedermann viszonylag fiatalon, 53 évesen, 1905-ben meghalt, számos pénzügyi problémát hagyva maga mögött.⁵³ Végrendeletében vagyona haszonélvezetét feleségére hagyta, kiskorú gyermekei sokáig semmit nem láttak az örökségből, majd csak az 1920-as évektől meginduló pereskedés eredményeképpen tudtak jogos vagyonukhoz hozzájutni.

BIEDERMANN GUSZTÁV ÉS ÖRÖKÖSEI BIRTOKAI

Térjünk most vissza a família alapágaihoz, nevezetesen a birtokszerzők közül Gusztávhoz. A família ezen ága 45 éven át bírta a felosztásnál nekik jutó üszögi uradalom keleti részét, valamint a közös mozsói birtokrészt. Biedermann Gusztáv a kortársak szerint is szívesen tartózkodott a Pécs melletti üszögi, még a 18. század utolsó harmadában a Batthyányak által épített barokk stílusú kastélyában. Az uradalom tulajdonosa a birtokon jelentős mezőgazdasági fejlesztéseket hajtott végre. Simon és Gusztáv közül utóbbi volt a híresebb gazda, sokan dicsérték az általa berendezett

49 Pécsi Figyelő 1897. szept. 29. Melléklet.

50 Köztelek 1907. aug. 3. 3.

51 Uo. 1905. szept. 30. 1627.

52 Pécsi Napló 1905. szept. 26. 3.

53 Pesti Hírlap 1926. febr. 16. 17.

üzsoégi gazdaságot, amely ekkor és a későbbiekben is (még más tulajdonos által is) mindig mintagazdaságnak számított. Az természetesen nem véletlen, hogy mind-egyik birtokosnál azt láthatjuk, miszerint a tulajdonosok megértették a kor szavát: az uradalmakat fejleszteni kellett, hogy azok jövedelmet termeljenek. Biedermann Gusztávról személyes ismerője, az igen sikeres ipari és kereskedelmi vállalkozó, jánosi Engel Adolf írta ezeket a sorokat: „Biedermann... kitűnő közgazdász volt; amikor 39 évvel ezelőtt megvette az üszögi és mozgsgói birtokokat, az épületek dűledező állapotban voltak, a szántóföldek elhanyagolva. Szüntelen fáradozásai révén rövid idő alatt mintagazdaságokat csinált belőlük”.⁵⁴ A fejlesztések eredményeképpen az uradalom értéke folyamatosan nőtt.

*Az üszögi uradalom anyagi értéknövekedése 1849–1879 között (osztrák Gulden)
(épületek, eszközök, építési anyagok, faanyag)⁵⁵*

Az uradalmi birtok neve	Régi érték	Új érték	Értékkülönbözet
Üszög	45 490	66 237	20 847
Pusztamalom	11 810	16 844	5 034
Vaskapu	27 510	38 936	11 426
Gusztávműve	26 710	40 499	13 789
Ranódfa	21 900	30 854	8 954
Péterfa	17 195	24 088	6 893
Kárász	1 220	34 990	33 770
Összesen	151 835	252 448	100 713

A fenti táblázatból is világosan látszik, hogy a legelő- és erdőelkülönözések során tisztázódott, új uradalmi területeken a gabonakonjunktúra alatt jelentős fejlesztések történtek: a tulajdonos több mint 100 000 forintot költött épületekre, technikai eszközökre. Ezek az ekkor felfejlesztett puszták (Ranódfa, Vaskapu, Kárász, Péterfa, Gusztávműve) kiváló lehetőséget adtak a gabonatermelésre. Különösen jól látszik, hogy Dencsháza mellett szinte a semmiből kiépítették Kárász-pusztát, amelynek a későbbiekben fontos szerepe volt a birtokok működésében. Megjegyezzük, hogy az ugyanekkor készült egyesített kimutatás szerint a mozgsgói uradalom értékei még magasabbak is voltak az üszöginél (ami persze nem véletlen, hiszen a területe is nagyobb volt). Mozsgó (földek nélküli) összértéke 768 100 forintot, Üszögé pedig 671 808 forintot tett ki.⁵⁶

54 JÁNOSI ENGEL Adolf: *Életemből*. Pro Pannonia, Pécs, 2009. 38.

55 MNL SML XIII. 60. 4. doboz. Üszögi és mozgsgói gazdasági kimutatások. 1879. november 29.

56 Uo. 1879. dec. 8.

Biedermann Gusztáv 1869-ben a mezőgazdaság terén tett törekvéseiért *üzsoghi és mosgói* előnévvel nemesi címet kapott. Felesége Gumpel Erzsébet (akit férje után neveztek Biedermann Erzsébetnek is) volt, akitől négy lánya született, valamennyinek fényes esküvő jutott. Közülük a legismertebb Charlotte (Sarolta), aki báró Fejérváry Géza tábornok (1884–1903 között honvédelmi miniszter, 1905–1906 között miniszterelnök) felesége lett, s négy gyermekük született.⁵⁷ A frigy létrejöttékor a báró már középkorú, a hölgy viszont még csak 18 éves volt, de jelentős hozománnyal rendelkezett. Fejérváry karrierjében a későbbiekben a Biedermann-támogatás erősen érződött.

A dúsgazdag Biedermann Gusztáv 1880-ban meghalt. Érdekesen alakult birtokainak sorsa. A következő másfél évtizedben özvegye haszonélvezetében működtek tovább a gazdaságok, amiből a lányok életét finanszírozták. Viszont újszerű elképzelés volt az özvegy azon döntése, miszerint nem kívánja a négy lány közötti kapcsolatokat megmetelyezni örökségi (tulajdoni és birtokelosztási) kérdésekkel, ezért inkább eladott minden birtokot, s az örökségrészeket készpénzben és értékpapírban kívánta kiadni.⁵⁸ Az üszögi uradalmi földek kisebb része visszakerült Gusztáv testvére, Simon ágára: került belőlük Ottóhoz, aki a mozsgói részeket szerezte meg, de sokkal nagyobb részeket vásárolt meg unokaöccse, Rezső, aki a szentegáti uradalmát bővítette ki velük. A többi föld viszont külső vásárlókhöz került. Mindez Délkelet-Somogyban és Nyugat-Baranyában az 1880–1894 közötti korszakban jelentős földforgalmat okozott. Mivel jól működő majorságokról volt szó, az értékesítés nem volt nehéz. A Magyarszentivánhoz tartozó Gusztávműve-pusztá, amely vasúti megállóval is rendelkezett, a pécsi Berger Emilhez került, (később viszont Biedermann Rezső visszavásárolta, s tőle elsőszülött fia, Elek örökölte).⁵⁹ A Mozgó melletti Tótkeresztúr (ma Almáskeresztúr) Nádosy Kálmáné lett.⁶⁰ A Ranódfa pusztai részbirtokot Mándy Samu, a szentlőrinci uradalom bérlője vásárolta meg 1893-ban.⁶¹ De a legnagyobb tétel kétségkívül az üszögi birtoktest eladása volt. 1894-ben az 5500 holdas maradék üszögi uradalmat a monoki Andrássy-uradalom bérlőjének, Grósz Antalnak (Nagy Sándor országgyűlési képviselő apósának) adta el a tulajdonos 1,9 millió forintért a fundus instructussal és az évi terméssel együtt.⁶² (Mutatja a változásokat, hogy 1849-ben a több, mint 64 000 holdas egész uradalom került ennyibe, most már a fejlesztések és egyebek miatt egy 5500 holdas maradék uradalom ért ugyanannyit.) Az új tulajdonos berendezkedett Üszögön, ő és fiai a későbbiekben fenntartották az addigi

57 KEMPELEN: *i. m.* 54–55.

58 Budapesti Hírlap 1896. máj. 7. 8.

59 Pécsi Napló 1903. dec. 12. 3.

60 KAPOSI: *Uradalmak*. 163–164.

61 Pécsi Napló 1893. nov. 7. 5.

62 Uo. 1894. júl. 4. 3.

magas és elismert szintű gazdálkodást,⁶³ s egészen a második világháború végéig Gross-tulajdonban maradt az uradalom. Ezzel a Biedermannoknak az üszögi birtoklása 1894-ben megszűnt, ettől kezdve a második világháborúig már csak a mozgói és szentegáti uradalmakkal rendelkeztek a Dél-Dunántúl területén.

EPILÓGUS: A HÁBORÚ, A SZERB MEGSZÁLLÁS ÉS A FÖLDREFORM KÖVETKEZMÉNYEI

Az első világháború végén Magyarország déli területei szerb megszállás alá kerültek. 1918 novemberében a Barcs–Szigetvár–Sásd–Baja–Kelebia vonaltól délre lévő területeket a szerbek megszállták, s 33 hónapon át sajátjuknak tekintették, vagyis megpróbálták ezt a térséget a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba minél mélyebben betagozni. Ennek során a délszláv állam irányította a térség gazdasági, társadalmi és politikai működését. A közigazgatás szerb kézbe került, az észak (vagyis Magyarország) felé irányuló kereskedelmi kapcsolatokat a déli területek felé irányították.⁶⁴ A megszállás idején a délszláv területek ellátása érdekében erőszakkal rekviráltak: a magyarországi uradalmakat zár alá vették, az állatállományt elvitték, a gabonát, takarmányt elszállították, s ezzel a gazdálkodást gyakorlatilag sok helyen hosszú távra tönkretették. A rablásokat, rekvirálásokat nem úszták meg a Biedermann-birtokok sem. Biedermann Ottó mozgói uradalmából például 13 320 métermázsza búzát és rozst, 16 780 métermázsza árpat, zabot és kukoricát, valamint 19 200 q burgonyát rekviráltak el.⁶⁵

Már ebből is következik, hogy a háború utáni évek nem számítanak sikertörténetnek a térség uradalmi számára. A szerb megszállás okozta gazdasági katasztrófa után újabb nehézségek jöttek. Az 1920. évi Nagyatádi-féle földreform, valamint az 1921. évi vagyonváltsági törvény természetesen a Biedermann-birtokokat is érintette. A végrehajtás során a terület jókora részét kellett leadni, avagy a vagyonváltságot a leadott földdel megfizetni. A következmények jól látszanak a statisztikai adatokból: a nagy háború előtt 20 878 holddal bírtak a Biedermannok,⁶⁶ ám 1925-re földjeik 800 holddal csökkentek. Annyiban szerencsájük volt a birtokosoknak, hogy uradalmaik kevés faluhoz kapcsolódtak, azokban inkább a pusztai jelleg dominált.

63 Lásd VÁRADY: *i. m.* 538.

64 KAPOSÍ Zoltán: *Pécs gazdasági helyzete a szerb megszállás idején (1918–1921)*. Közép-Európai Közlemények IV(2011). 2. sz. 40–51.

65 LÁKY Dezső: *Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai*. MTA, Bp., 1923. 429–439. alapján

66 *Magyarországi gazdacím-tár*. Szerk. RUBINEK Gyula. Bp., 1911; *Magyarország földbirtokosai és fölbírlői*. Bp., 1925.

*Biedermann-birtokok a Dél-Dunántúlon 1925-ben (kat. hold)*⁶⁷

Tulajdonos	Település	Összes terület	Szántó	Erdő
Biedermann Rezső br.	Dencsháza ⁶⁸	4726	2658	1200
	Katádfa	533	470	-
	Hobol	1556	1053	372
Biedermann Elek	Dencsháza	1566	1064	352
	Magyarszentiván	1352	1212	5
	Szentdienes	1152	946	4
Biedermann Imre br.	Almamellék	4815	1380	2906
Biedermann Ottó lovag örökösei	Mozsgó	2125	1007	701
	Almamellék	634	367	144
	Almáskeresztúr	8	-	-
	Endrőcz	1520	840	325
	Szulimán	106	11	24
Összesen		20 093	11 008	6033

Látható, hogy a Biedermann-birtokok az 1920-as évek közepén még mindig jó-kora területet elfoglaltak. A 20 000 holdnál Baranyában és Somogyban is voltak jóval nagyobb birtokok, ám a mozsgói és szentegáti földeken kialakított gazdálkodás magas jövedelmet biztosított a tulajdonosoknak. Az is látszik, hogy Biedermann báró a húszas évek közepére két felnőtt fiának, Imrének és Eleknek fejenként 4000–5000 holdas birtokrészeket engedett át.

Voltak azonban olyan sajátosságok is, amelyek miatt a mozsgói uradalom működése nehézségeket mutatott. Egy, a család addigi presztízséhez nem illő hosszú per indult el 1923-ban, amely csak egy évtizeddel később zárult le. Korábban már utaltunk rá, hogy Biedermann Ottó halála után özvegye nem adta ki gyermekeinek az örökséget. Miután azonban három lánya nagykorúvá vált, s férjhez mentek, megindították anyjuk ellen a bírósági keresetet, amelyben megpróbálták jussukat megszerezni. A három lányörökös elérte a végrendelet érvénytelenítését, amellyel a mozsgói uradalom háromnegyedét megkapták, egynegyed azonban még mindig az özvegynél maradt, aki a még kiskorú negyedik gyermekével élt Mozsgón. Miután azonban Biedermann Tibor is elérte a nagykorúságot, vele is meg kellett egyeznie az özvegynek. Végül is a per az 1930-as évek elején lezárult, az özvegy kénytelen volt átadni az

⁶⁷ Forrás: *Magyarországi földbirtokosai és fölbérlői*. Bp., 1925.

⁶⁸ Szentegát, az egyik uradalom központja, Dencsházához tartozott.

örökséget, férje után neki csak egy kis földje, járadéka és a mozsgói kastélyban maradás lehetősége maradt meg.⁶⁹

THE MANORS OF THE BIEDERMANN FAMILY IN SOUTHERN TRANSDANUBIA (1849–1914)

Keywords: manor; agriculture; production; development; transformation

The study examines the way a banker family from Vienna ended up in Southern Transdanubia, and the role it played in the life of the region. Since several members of the aristocracy were indebted in the first part of the 19th century, many of them were forced to sell their lands. This is how the 46 040-hectare manor of Üszög and Mozsgó in Baranya and Somogy Counties became the properties of the Vienna-based banker family of the Biedermanns. The Biedermanns significantly developed their properties for two generations. Rezső Biedermann stood out among all, who created a model manor at Szentegát at the turn of the century. The manor yielded its results in a relatively poor economic geographical environment; mostly the livestock, forestry and industrial crops were excelling. Members of the family were not only famous for their management. Baron Rezső Biedermann and his wife, Elsa Bleichröder created kindergartens, founded and built schools on their lands. They supported civil society institutions too. Meanwhile, the Biedermanns were living the life of the high society. They spent the summers at Szentegát and Abbazia, while the winters at Vienna and Baden.

DOMENIILE FAMILIEI BIEDERMANN ÎN SUDUL TRANSDANUBIEI (1849–1914)

Cuvinte-cheie: domeniu; agricultură; producție; dezvoltare; transformare

Studiul prezintă modul în care o familie de bancheri vienezi a ajuns în Transdanubia de sud, și rolul pe care aceasta l-a jucat în viața regiunii. În prima parte a secolului al XIX-lea mai mulți membri ai aristocrației din Ungaria a acaparat datoriile substanțiale, drept pentru care mulți dintre ei au fost nevoiți să-și vândă pământurile. Astfel și moșia de 64 000 de iugări de la Üszög și Mozsgó (comitatele Baranya și Somogy) a trecut în 1849 din proprietatea contelui Gusztáv Batthyány în cea a familiei Biedermann. Vreme de două generații membrii familiei au dezvoltat în mod semnificativ economia acestor proprietăți. Dintre membrii familiei Rezső Biedermann s-a remarcat cel mai mult, creând la turnura secolelor XIX–XX un domeniu model la Szentegát. În ciuda faptului că domeniul nu beneficia de un mediu economico-

69 A tíz évig tartó per a korabeli sajtóban nagy port vert föl. Csak néhány fontosabb cikke utalunk. Pesti Napló 1924. nov. 11. 12; Dunántúl 1926. márc. 7. 4; Kis Újság 1927. ápr. 2. 4; Pesti Hírlap 1929. okt. 23. 16; Magyarország 1931. dec. 1. 5; Esti Kurir 1933. ápr. 16. 5.

geografic favorabil, a avut rezultate notabile în creșterea animalelor, în industria forestieră și în cultivarea plantelor industriale. Membrii familiei nu s-au remarcat doar prin activitatea lor economică, ci și datorită preocupărilor lor caritabile. Baronul Rezső și soția sa, Elsa Bleichröder au fondat pe moșiile proprii grădinițe și școli și au sprijinit societatea civilă. În paralel au dus o viață caracteristică mării aristocrații a vremii, verile și le petreceau fie la Szentegát, fie în Abbazia, iar iernile la Viena și Baden.